

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.10

УДК 343.8

Колб І. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за
додержанням законів при виконанні
судових рішень у кримінальних прова-
дженнях та інших заходів примусового
характеру прокуратури Київської області

ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

У статті з'ясовано сутність і зміст заходів фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї, що застосовуються персоналом колоній у визначених у законі випадках, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового механізму з означених питань.

Ключові слова: заходи вгамування; персонал колоній; засуджений до позбавлення волі; правові засади; застосування; запобігання; правопорушення.

В статье определена сущность и содержание мер физической силы, специальных средств, смирительной рубашки и оружия, которые применяются персоналом колоний в установленных в законе случаях, а также разработаны научно обоснованные предложения, направленные на усовершенствование правового механизма по этим вопросам.

Ключевые слова: средства усмирения; персонал колоний; осуждённый к лишению свободы; правовые основания; применение; предупреждение; правонарушение.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, будь-яка суспільна діяльність ґрунтується на відповідних принципах (правових, моральних, релігійних, корпоративних та ін.). Виходячи з цього, при з'ясуванні сутності та змісту тієї чи іншої поведінки людини або групи осіб досить важливо визначити, які керівні засади були визначальними при вчиненні певних дій чи бездіяльності. У повній мірі такий підхід стосується і діяльності персоналу ДКВС України, який згідно зі своїм правовим стату-

сом наділений відповідними службовими повноваженнями та гарантіями їх реалізації, включаючи й право на застосування до засуджених, позбавлених волі, передбачених законом заходів вгамівного характеру.

Одним із принципів діяльності персоналу виправних і виховних колоній, що визначені в Конституції України (ст. 19, 92) та КВК (ст. 5), є принцип законності. Сутність цього виявляється в забезпеченні верховенства права взагалі й закону, який регулює виконання – відбування

кримінального покарання, зокрема, та передбачає його пріоритетність перед іншими принципами та нормативно-правовими приписами, що стосуються сфери виконання покарань. Як у зв'язку з цим слушно зауважив А. Х. Степанюк, принципи кримінально-виконавчого законодавства – це визначені закономірностями реалізації кари і закріплені в КВК основні положення, основні засади, що визначають ексекутивну спрямованість, характер, підстави й обсяг правового регулювання діяльності органів і установ виконання покарань [1, с. 286]. При цьому принцип законності (у юридичній літературі його ще називають принципом законності та юридичної гарантованості прав і свобод особи, зафіксованих у законі, пов'язаність нормами законодавства діяльності всіх посадових осіб державних органів, або принципом законності в процесі створення і реалізації правових норм тощо [2, с. 343–344]) належить до спеціально-юридичних принципів права, зміст якого полягає в тому, що, як це витікає зі змісту ст. 8 Конституції України, Основний закон має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй [2, с. 343].

Зазначене конституційне положення має важливе значення при з'ясуванні законності нормативно-правового визначення переліку та підстав застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї. Поряд із цим варто зазначити, що поняття «законність» у міжнародно-правових актах та в практиці прийняття рішень Європейським Судом з прав людини, як показа-

ли результати цього дослідження, має широке тлумачення. Зокрема, вимога «законність» не лише передбачає, що представники держави мають діяти в межах наданих повноважень, а й використовувати ці повноваження розумно, помірно та справедливо відповідно до обставин, що розглядаються [3, с. 19]. Крім того, слово «законний» за змістом відсилає до національного законодавства і покладає обов'язок дотримуватися його матеріальних і процесуальних норм, а також норми міжнародного права вимагають, що будь-яке позбавлення волі має відповідати меті ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод – захисту осіб від будь-якого безпідставного позбавлення волі. Аналогічно всі заходи, що застосовуються в процесі виконання цього покарання, мають не тільки відповідати чинному законодавству, а й бути необхідними у відповідній ситуації [3, с. 19].

Саме зазначені методологічні підходи і мають бути використані при з'ясуванні змісту поняття заходів вгамування, що застосовуються в Україні до засуджених, позбавлених волі. Тим більше, що ця проблема є на сьогодні однією з ключових у сфері виконання покарань, на чому акцентують увагу як фахівці, так і розробники Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. Як із цього приводу зробив висновок В. Т. Маляренко, сам факт соціальної неефективності покарання досить показовий і змушує шукати шляхи його вдосконалення [4, с. 33].

Постановка завдання. Зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї наукової статті та визначили її головне завдання – розробити

науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового механізму з означених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно займаються розробленням питань з означеної проблематики дослідження такі науковці, як К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, В. М. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець та ін. Поряд із цим у контексті вибраної в цій науковій статті тематики дослідження учених мають одиничний та безсистемний характер, що й стало додатковою підставою для постановки цього питання саме у такій площині.

Виклад основного матеріалу.

Як показали результати даного дослідження, перелік та порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до правопорушників в Україні, включаючи й засуджених, позбавлених волі, мали два чітко виражених періоди нормативно-правового закріплення, а саме: а) з 1991 по 2017 р., коли це поняття регулювалося на загальному рівні постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49, якою затверджено Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку; б) з 2017 р. до сьогодні зазначена діяльність регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024, якою скасовано постанову Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49 та затверджено перелік і Правила застосування спеціальних

засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань [5]. При цьому варто констатувати, що порівняно з попереднім рішенням Уряду (1991 р.) у 2017 р. в постанові безпідставно скорочено кількість суб'єктів, які мають право застосовувати спеціальні засоби під час виконання службових завдань, шляхом надання такого права лише військовослужбовцям Національної гвардії України. Нелогічність такого підходу є очевидною, позаяк на час прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 20 грудня 2017 р. № 1024 чинними були і сьогодні є Закони України «Про Національну поліцію», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», КВК України та інші закони, що стосуються діяльності визначених у нашій державі правоохоронних органів [6].

Як у зв'язку з цим зазначено в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», крім судді, військовослужбовця та члена громадського формування з охорони громадського порядку, потерпілими від злочинів можуть бути й працівники правоохоронних органів, що зазначені в частині першій статті 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [7, с. 101].

Виходячи з викладеного, логічно було б змінити назву постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1024 та викласти її в новій редакції: «Про затвер-

дження переліку та Правил застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї при охороні громадського порядку», що дасть можливість залучати до цієї діяльності (та легалізувати її) інші правоохоронні органи. У законах, які визначають їх правовий статус і повноваження, передбачено право застосовувати до правопорушників заходи фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. До того ж згідно з визначеною в статті 8 Конституції України ієрархією нормативно-правових актів, закони мають вищу юридичну силу, ніж, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України, а тому зміна назви зазначеної постанови Уряду є беззаперечною.

У контексті змісту предмета цього дослідження, а також реалізації завдання щодо вдосконалення правового механізму з питань застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, визначених у законі заходів вгамівного характеру, звертають на себе увагу й інші відмінності між рішеннями Уряду України у 1991 р. та 2017 р., а саме:

1) у Правилах та Переліку 1991 року було визначено 17 спеціальних засобів, що застосовуються при охороні громадського порядку (розділ II «Перелік спеціальних засобів»), а також зазначалося, що при охороні громадського порядку можуть також використовуватися службові собаки. У свою чергу, у Правилах 2017 р. кількість таких спеціальних засобів скорочена до 15, включаючи службових собак та службових коней, які увійшли до затвердженого Кабінетом Міністрів України їх Переліку. Крім того, у Переліку 2017 року є й такі спеціальні засоби, які частково відсутні у Переліку 1991 року:

а) електрошокові прилади контактної та контактнo-дистанційної дії (у 1991 р. йшлося тільки про електрошокові пристрої); б) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо (у 1991 р. – наручники); в) засоби та пристрої обмеження доступу на певну територію (захисні бар'єри, турнікети) (у 1991 р. – відсутні взагалі); г) заслін примусової зупинки транспорту (у 1991 р. – пристрій для примусової зупинки автотранспорту «Еж-М»); г) засоби акустичного та мікрохвильового впливу (у 1991 р. – засоби забезпечення спеціальних операцій); д) спеціальні маркувальні та форсувальні засоби (у 1991 р. – відсутні); е) інші засоби;

2) у Правилах та Переліку 1991 р. була чітко визначена класифікація спеціальних засобів (у 2017 р. – відсутня), а саме: а) засоби індивідуального захисту; б) засоби активної оборони; в) засоби забезпечення спеціальних операцій; г) пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками. Крім того, у Переліку 1991 р. чітко названо види кожного зі спеціальних засобів, що застосовуються при охороні громадського порядку, чого немає, на жаль, у переліку 2017 р. (крім деяких, як от гумові та пластикові кийки, електрошокові пристрої та службові сітки);

3) у Правилах 1991 р. йшлося і про Перелік спеціальних засобів (у 2017 р. окремими додатками до постанови Кабінету Міністрів України визначені перелік та Правила застосування спеціальних засобів);

4) у Правилах 1991 р. у спеціальному розділі III визначено особливості застосування засобів активної оборони і забезпечення спеціальних

операцій (у 2017 р. у п. 8 Правил закріплено загальні правила застосування спеціальних засобів);

5) інші відмінності, які використані в цій роботі як додаткові аргументи при розробленні науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правових засад діяльності персоналу колоній у ході застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

Виходячи з результатів проведеного порівняльно-правового аналізу зазначених постанов Кабінету Міністрів України, варто було б ст. 106 КВК України доповнити частиною 13 такого змісту: «Перелік спеціальних засобів та правила їх застосування визначаються Кабінетом Міністрів України».

Крім того, ураховуючи нормативно-правові підходи, що застосовані в постановах Уряду України у 1991 та 2017 р., спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, можна класифікувати наступним чином (в основу покладено критерій впливу на особу): а) заходи психологічного впливу (демонстрація правопорушнику (чи групі таких осіб)) визначених у Переліку спеціальних засобів без їх застосування до засуджених (до таких, зокрема, можна віднести ті засоби, якими споряджені наряди відділів безпеки та нагляду (гумові та пластикові кийки; кайданки; електрошокові пристрої та ін.)); б) заходи запобіжного характеру (застосовуються при конвоюванні; для вгамування бешкету; запобігання заподіяння засудженими шкоди оточенню або самим собі; інше (фізична сила; кайданки; гамівна сорочка тощо)); в) заходи безпосереднього індивіду-

ального впливу на правопорушника (застосовуються персоналом колоній у випадках, визначених у статті 106 КВК України (залежно від ситуації, що склалася, – будь який спеціальний засіб або зброя)); г) заходи, що здійснюються при проведенні спеціальних операцій у колоніях (у випадках, наприклад, уведення режиму особливих умов у цих УВП (стаття 105 КВК) (світлошумові гранати; водомети; бронемашини та ін.).

Якщо ж в основу поділу покласти критерій змістовного призначення, то спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, можна класифікувати на: 1) засоби індивідуального захисту (шоломи, бронежилети; протиударні та броньовані щити та ін.); 2) засоби активної оборони (гумові та пластикові кийки; кайданки; електрошокові пристрої; ручні газові гранати; балончики з препаратами сльозоточивої та дратівної дії та ін.); 3) засоби забезпечення спеціальних операцій (водомети; світлошумові гранати та пристрої; патрони з гумовою кулею; ранцеві апарати та ін.); 4) засоби для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками (малогабаритні підривні пристрої; пристрої для примусового відчинення приміщень та ін.).

У свою чергу, якщо для класифікації використати критерій нормативної визначеності, то спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених у місцях позбавлення волі, можна поділити на: а) засоби, якими забезпечується персонал колоній (бронежилети; кайданки; резинові та пластикові кийки та ін.); б) засоби, що знаходяться на озброєнні спеціальних підрозділів ДКВС України (засоби, зокрема, для проведення спеці-

альних операцій); в) засоби, що використовуються іншими правоохоронними органами, які залучаються до вгамування засуджених, позбавлених волі, у порядку, визначеному статтею 105 та частиною шостою статті 106 КВК України (згідно з нормативами запобігання, що встановлені для працівників Національної поліції та військовослужбовців Національної гвардії України).

У наукових джерелах можна зустріти й інші класифікаційні групи спеціальних засобів, що застосовуються до правопорушників [8, с. 474–477].

Виходячи з цього, слід констатувати, що здійснена в науці класифікація засобів вгамівного характеру має як теоретичне, так і практичне значення. Зокрема, теоретична її цінність полягає в тому, що таким чином розширені межі знань про сутність і зміст визначених у законі заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, які застосовуються до правопорушників, а також їх роль і місце в правовому механізмі діяльності правоохоронних органів будь-якої демократичної держави при забезпеченні охорони прав і законних інтересів особи, суспільства й держави та правопорядку в ній загалом. Практичне значення цієї класи-

фікації полягає в тому, що таким чином, створено більш детальні умови для прийняття адекватного рішення конкретно взятою особою з персоналу ДКВС України при прийнятті рішення про застосування (чи уникнення від такої дії) до правопорушника того чи іншого заходу вгамування. А це, у свою чергу, створює додаткові критерії оцінки щодо правомірності вчинку правоохоронця та його взаємозв'язку з наслідками застосування до засудженого, позбавленого волі, відповідного заходу вгамування.

Висновки. Отже, якщо узагальнити інформацію, що стосується як окремо, так і разом узятого визначеного в законі (зокрема в статті 106 КВК) заходу фізичного впливу, спеціального засобу і зброї, то їх зміст можна визначити таким чином: «Під заходами вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, слід розуміти закріплені в законі засоби психічного та фізичного впливу, які здійснюються персоналом органів та установ виконання покарань щодо правопорушника з осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі, з метою припинення тих протиправних діянь, учинення яких є правовою та фактичною підставою для їх застосування».

Список використаних джерел

1. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності : теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.
2. Кельман М. С., Катуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. М. С. Кельмана. Тернопіль : ТОВ Тернограф, 2018. 804 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. В. Коваленка, д. ю. н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.

4. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3 (33). С. 32-44.
5. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. *Офіційний вісник України*. 2018. №3. Ст. 117.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.05.2019).
7. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність працівників правоохоронних органів: постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 р. № 8. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*. Уклад. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В. 2011. С. 100–108.
8. Король М. О., Сидорук Д. А. Особливості затримання осіб, що поміщаються до місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ.конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 474–477.

References

1. Stepanyuk, A. H. (2002). *Aktualni problemi vikonannya pokaran (sutnist ta principii kriminalno-vikonavchoyi diyalnosti : teoretiko-pravove doslidzhennya)*. (Dis. ... d-ra jurid. nauk). Harkiv [in Ukrainian].
2. Kelman, M. S., Katuha, O. S., Koval, I. M. (2018). *Zagalna teoriya derzhavi i prava*: pidruchnik. Ternopil: TOV Terno-graf [in Ukrainian].
3. *Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: nauково-praktichnij komentar / za zag. red. d. yu. n., prof. V. V. Kovalenka, d. yu. n., prof. A. H. Stepanyuka*. Kiyiv: Atika, 2012 [in Ukrainian].
4. Malyarenko, V. T. (2002) Pro socialnu zumovlenist i spravedlivist pokarannya. *Visnik Verhovnogo Sudu Ukrayini*, 3 (33), 32–44 [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennya pereliku ta Pravil zastosuvannya specialnih zasobiv vijskovosluzhbovcyami Nacionalnoyi gvardiyi pid chas vikonannya sluzhbovih zavdan: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 20 grudnya 2017 r. № 1024. *Oficijnij visnik Ukrayini* (2018), 3, 117 [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnij zahist pracivnikov sudu i pravoohoronnih organiv: Zakon Ukrayini vid 23 grudnya 1993 roku. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
7. Pro zastosuvannya sudami zakonodavstva, sho peredbachaye vidpovidalnist za posyagannya na zhittya, zdorov'ya, gidnist ta vlasnist pracivnikov pravoohoronnih organiv: postanova Plenumu Verhovnogo sudu Ukrayini vid 26.06.1992 r. № 8. Postanovi Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini u kriminalnih spravah. Uklad. V. V. Rozhnova, A. S. Sizonenko, L. D. Udalova. Kiyiv: PALIVODA A. V. 2011 [in Ukrainian].
8. Korol, M. O., Sidoruk, D. A. (2019). *Osoblivosti zatrimannya osib, sho pomishayutsya do misc timchasovogo trimannya Derzhavnoyi prikordonnoyi sluzhbi Ukrayini za pidozroyu u vchinenni kriminalnogo pravoporushennya*. Aktualni problemi kriminalnogo prava, procesu, kriminalistiki ta operativno-rozshukovoyi diyalnosti: tezi III Vseukr. nauk.-prakt.konf. Hmelnickij: Vid-vo NADPSU, 474–477 [in Ukrainian].

I. Kolb, PhD in Law, Head of the Department for supervision of the law observance during the enforcement of criminal sentences and other compulsory measures the nature of the Prosecutor's Office of the Kiev region

Concepts, classification and definition of improvement measures, which are applied to the convicts deprived of their liberty in Ukraine

According to the practice, any social activity is based on the relevant principles (legal, moral, religious, corporate, etc.). Therefore, in determining the nature and content of a person's or group's behaviour, it is important to determine what guide lines were decisive in committing certain actions or missteps. This approach is also applied to the personnel's activities of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. According to their legal status, prison officials are endowed with the relevant powers and guarantees of their implementation, including the right to apply to the convicted persons deprived of their liberty.

The principle of legality is one of the principles the personnel's activities of the penal establishments, which are defined in the Constitution of Ukraine (Articles 19 and 92) and of the Criminal-Executive Code of Ukraine (Article 5). The essence of that principle is in ensuring the rule of law in general, as well as the law, which is related to the enforcement of the criminal sentences. It provides for its priority over other principles and regulations regarding the sphere of the criminal-executive activities.

In that connection, A. Stepaniuk noted that the criminal law principles are defined by the punishment regularities for the penal establishments, while the basic provisions and principles, which determine the direction, nature, grounds and scope of legal regulation of the activity of the relevant bodies, are defined by the Criminal-Executive Code of Ukraine.

At the same time, the principle of legality is related to the special principles of law. Their content is follows from the content of the Article 8 of the Constitution of Ukraine, which has the highest legal force.

Keywords: *constraint measures; prison personnel; sentenced to imprisonment; legal basis; application; warnings; offenses.*

Надійшла до редакції 06.08.2019